

EENS WOONDEN ZIJ OP KASTEEL TER HORST

Corrie C. De Kool-Verhoog

INHOUD

Colofon	2
VOORWOORD	11
Vijf onbekende bewoners	12
Erfstukken als basis	13
Keuzes in de tekst	14
Verouderde woorden	16
Persoonlijk	17
HOOFDSTUK 1	
HET HUIS OP DE HORST ANNO 1557?	19
Jaartal als bewijs	19
Een ankerpunt in bronnen	20
Betekenis van jaartallen	20
<i>Huis ter Horst: een verhaal zonder woorden</i>	22
Schriftelijke bronnen	23
Wilhem van Doirnyngk, een vergeten naam	24
Ter Horst verkocht. Aan wie?	26
<i>Een nieuw denkkader</i>	27
HOOFDSTUK 2	
WIJNAND HACKFORT ca. 1520 – 1563	29
<i>In welstand geboren</i>	29
De familie Hackfort	29
Het gezin Hackfort-Ridder	31

Het gezin Hackfort-Boshoff	33
De persoon Wijnand Hackfort	35
<i>Op stand geleefd in zijn werk</i>	37
Schepen en burgemeester	39
Broeder Wijnand Hackfort	41
Lekker zoet en pittig	42
Wijnand Hackfort, medegastheer van vorsten	43
Keizer Karel V	44
Kroonprins Filips II	45
Zorgen van het stadsbestuur	46
<i>Op stand geleefd met zijn gezin</i>	48
Trouw aan de landsvorst	48
Plannen en verwachtingen van een vader	48
Problemen rond het holtrichterschap	49
Overdracht van het holtrichterschap	50
Uitbreiding bezit in Loenen	51
Het ambt van wiltforster	52
Zo vader, zo zoon	54
<i>In welstand begraven</i>	54
Graf nummer 47 in de Grote Kerk van Arnhem	54
Graf nummer 47 ook een priestergraf	56
Graf nummer 49	57
<i>De schouw: een erfstuk van Wijnand Hackfort en Aleyt Boshoff.</i>	57
De voorstelling	57
Een aangepast Bijbelverhaal	60
Een prent als voorbeeld	62
Toevoegingen aan het Bijbelverhaal	63
<i>De plaats van de schouw</i>	67
Een familiepronkstuk	68
Nieuwe bewoners in huize Hackfort in de Koningstraat	68
In het voetspoor van de familie	69
Een verkleinde schouw	70
Pastorale tegeltjes	71

HOOFDSTUK 3	
GERHARDT HACKFORT ca. 1552 – 1595	73
<i>Historische achtergrond</i>	73
<i>Aanloop naar de afzwering: één roep om verlichting van de geloofsdwang</i>	75
In 1566 verzoekschriften van edelen	75
In 1568 geloofsstrijd omgeslagen in oorlog met wapens	76
In 1576 samenwerking van gewesten in oorlog tegen Spanje	77
In 1579 actie van de nieuwe stadhouder vanwege interne verdeeldheid	78
In 1581 Filips II niet meer erkend als koning	79
<i>Student in Douai</i>	80
Schoolkeuze	81
Een select groepje	82
Het album amicorum van Gerhardt Hackfort	83
Het album amicorum van Carel van Arnhem	89
Gerhardt: een zwerveling?	91
De tekeningen in het album amicorum van Gerhardt Hackfort	94
<i>Schepen van Arnhem</i>	97
Thuis	97
Weer een Hackfort in het stadsbestuur van Arnhem	99
Bestuursproblemen	100
L'histoire se répète	100
Gerhardt Hackfort en de zijnen: 'persona non grata'	101
Geloofsvrijheid	102
<i>Heer van ter Horst in Loenen</i>	104
Aleyt Boshoff overleden	105
Na 1580 ieder zijn eigen zorgen	107
Gerhardt Hackfort verdacht	112
Kerend tij	114
Sauvegardes	115
Inwoner van Loenen	116
Holtrichter Gerhardt Hackfort	118

Ongehuwd?	120
Zijn nalatenschap	120
Een correctie	122
 <i>Intermezzo</i>	 124
Religieus erfgoed	124
 HOOFDSTUK 4	
OLIVIER HACKFORT 1602 – 1665	127
 Werkzaamheden rond Huis ter Horst	 128
Het werk voor de Marke van Loenerbosch	130
 <i>Het huwelijk op Huis Oosterholt</i>	 132
Het jonge gezin	133
 <i>Begraven in de kapel</i>	 134
De tweede klok, een doodsklok	136
Bijzettingen in de familiegrafkelder	137
De grafkelder na 1810	139
 <i>De rouwborden van de familie Hackfort</i>	 141
De voorgeschiedenis	141
Van de Kapel naar Ter Horst	143
Het rouwbord van Elisabeth Maria Hackfort	144
De beeldtaal van het bord	144
Een heraldisch koord	146
Functie en gebruik	149
Het rouwbord met loden versiering	151
 <i>De Sint-Antoniskapel in Loenen Veluwe</i>	 152
Sporen van St.-Antonius in Loenen	152
Een graaf of hertog als stichter	154
Kosten Sint-Antonius Vicarie	155
De collatoren	156
Vicarieën samengevoegd	156

Sint-Antonisland	158
Het kerkengoeud na de overdracht van de Kapel in 1810	159
Geen sporen van Sint-Franciscus	160
N.H. KERK	162
 HOOFDSTUK 5	
BARON EN BARONES MELVIL VAN LYNDEN 1907 – 1923	165
 <i>Inleiding</i>	165
 <i>1907. Een nieuwe eigenaar, een nieuw begin</i>	167
“Wij hopen als burgers onder u te leven”	169
 <i>Veranderingen in het huis</i>	171
De keukens	171
De grote toegangsbrug	173
Elektriciteit in dorp en kasteel	173
Grootmeesteres van koningin Wilhelmina	175
 <i>De tegeltableaus in de badkamer</i>	176
De voorstellingen: historisch of fantasie?	177
De productie	181
De man achter het project	181
 <i>De tuin van Leonard A. Springer</i>	183
Het voorplein	185
De wandeltuin	186
De tuin bij de oranjerie	187
De moestuin en de rozentuin	189
‘LABOR IMPROBUS OMNIA VINCIT’	190
Tuinbaas Hendrik J. Oudenampsen	191
Tuinbaas Cornelis Esseveld	193
Bosbaas Lammert A. Veenhuizen	195
De uitstraling van Springers werk	197
 <i>“... Een vrouw die Loenen liefhad.”</i>	198
Een unieke gedenksteen	200

<i>De verkoop van Kasteel Ter Horst in 1924</i>	202
Een Zaanse koper	202

BIJLAGEN

<i>Bijlage I</i>	
Overzicht van eigenaren van Ter Horst	204

<i>Bijlage II</i>	
Bericht over potplantenwedstrijd in Apeldoornsche courant	205

<i>Bijlage III</i>	
Veiling Kasteel Ter Horst	207

Eindnoten	209
-----------	-----

Voor wie verder wil lezen	219
---------------------------	-----

Afb. 0.1 KTH-achtergevel, pentekening/aquarel Leonid Sologoub ca. 1920 (foto CC)

VOORWOORD

Lang was Kasteel Ter Horst in Loenen Veluwe een gesloten en vrij onbekend landgoed. De eeuwen door woonden daar de eigenaren op hun privébezit, enigszins afgezonderd van de dorpsgemeenschap. Die situatie veranderde in 1998. Toen stelde de familie Russelman haar landgoed beschikbaar als trouwlocatie en voor rondleidingen. Ten behoeve van de bezoekers van het kasteel vroeg de Stichting Wijnand Hacfort mij een boekje te schrijven en in 2002 verscheen 'KASTEEL TER HORST. Een lagchend landhuis in Loenen'. De uitgave beschreef in hoofdzaak het huis en de bijgebouwen en achterin was een summier overzicht van de bewoners toegevoegd.

De publicatie betekende niet het einde van de zoektocht in archieven. Want met de komst van belangstellenden groeide de behoefte aan meer kennis. Wijnand Hackfort zou de bouwheer van Ter Horst zijn geweest, wie was hij en is er iets bekend van andere bewoners? Hoe was hun opstelling tegenover de Loenense gemeenschap?

Ook wilde men meer weten over het huis zelf. Waarop was de gedachte gebaseerd dat het in 1557 zou zijn gebouwd, wat was de datering van de vele tegeltableaus, en had iemand terecht geschreven dat er niets meer was terug te vinden van de Springertuin bij Ter Horst? Studieonderwerpen werden ook aangereikt vanuit de actualiteit. Bij de restauratie van het oostelijk bouwhuis bij Ter Horst constateerde men bijvoorbeeld verschillende bouwfasen, het openleggen van de ijskelders was op zich al een grote verrassing, en wat betekende die groene drakenkop op de zijgevel, die in 2019 werd ontdekt?

Verder lagen er in het dorp Loenen vragen, die op een of andere manier verband hielden met Ter Horst. Zoals over de gedenksteen in de pastorie, de Hackfort-familiegrafkelder in de Protestantse kerk en bij de herinrichting van die kerk over enkele onbekende grafstenen, die tevoorschijn waren gekomen.

Toen de eerste uitgave over Kasteel Ter Horst was uitverkocht, werd kort een herdruk overwogen. Daar is toch van afgezien. Op enkele punten was gebleken, dat de gebruikte bronnen niet overeenstemden met originele documenten en over andere onderwerpen was ‘voortschrijdend inzicht’ ontstaan. Bovendien was in 2013 het grote overzichtswerk Kastelen in Gelderland verschenen, met daarin een bijdrage van mijn hand over Kasteel Ter Horst.¹ Een nieuw boek gaf de mogelijkheid om naast tekstaanpassingen ook een deel van de resultaten van het jarenlange archiefonderzoek naar buiten te brengen. Daarom nu een tweede uitgave over Ter Horst waarin de nadruk ligt op een aantal opvallende bewoners. Het boek staat op zichzelf, maar sluit nauw aan op ‘LOENEN en ZILVEN. Sporen in een rijk verleden’. Dat beschrijft de ontstaansgeschiedenis van de buurschappen Zilven en Loenen en is vorig najaar uitgekomen.²

Vijf onbekende bewoners

Van de lange reeks eigenaren/bewoners van Huis Ter Horst waren alleen van Allard Wijnand Hackfort (1711-1784) en zijn zoon Olivier G.W.J. Hackfort tot Ter Horst (1768-1824) levensbeschrijvingen bekend. Die werden in respectievelijk 2006 en 2004 opgenomen in het Biografisch Woordenboek Gelderland.³ In dit nieuwe boek over Kasteel Ter Horst komen vijf andere eigenaren voor het voetlicht. Het zijn drie leden van de familie Hackfort: Wijnand Hackfort (± 1520-1563), zijn zoon Gerhardt Hackfort (± 1550-1595), zijn kleinzoon Olivier Hackfort (1602-1665), en vervolgens het echtpaar Melvil van Lynden, dat leefde in de tweede helft van de negentiende en begin twintigste eeuw. Zij onderscheidden zich op een of andere wijze en lieten opmerkelijke sporen na.

Wijnand Hackfort groeide op in de laatste jaren van een zelfstandig hertogdom Gelre en maakte in 1543 de overgave ervan mee aan keizer Karel V. Hij diende deze vorst als bestuurder van Arnhem en verankerde zijn familie in Loenen en Zilven. Zijn zoon Gerhardt Hackfort is een vragen oproepende figuur. Zijn keuze voor de Spaanse koning Filips II en het rooms-katholieke geloof betekende voor hem na de vorming van een protestants bestuur in de Noordelijke Nederlanden (1580) een breuk met zijn geboortestad Arnhem. Wat deed hij daarna? Een raadselachtige moord maakte een einde aan zijn leven. Als derde wordt een kleinzoon van

Wijnand Hackfort beschreven. Deze Olivier Hackfort leefde voort in de geloofs-traditie van zijn voorouders, en kon dankzij het erfelijk holtrichterschap zich in Loenen en Zilven profileren. In die functie kreeg hij naast en tegenover zich te maken met invloedrijke families als De Beer uit Naarden en Huygen uit Doesburg. Door grote grondaankopen hadden zij zeggenschap verworven in zijn beheers-gebied. Meer dan zijn grootvader en oom is deze Olivier Hackfort verbonden met voorheen de Kapel, nu de Protestantse Kerk van Loenen. Uit zijn bestuursperiode van de Marke van Loenerbosch dateren twee luidklokken (waarvan er één zijn naam draagt) en ook de Hackfort-familiegrafkelder in de kerk kwam er op zijn initiatief. Zijn rol in de ontwikkeling van de Veldhuizen is uitvoerig aan de orde gekomen in de eerder genoemde publicatie over het ontstaan en de groei van Loenen en Zilven.

Over de bewoningsgeschiedenis van Ter Horst na het vertrek van de familie Van Wijnbergen-Hackfort in 1902 was nog nauwelijks geschreven. Daarom wordt hier ruim aandacht gegeven aan het echtpaar Melvil van Lynden. Zij waren eigenaar van Ter Horst vanaf 1907 tot aan hun overlijden respectievelijk in 1910 en 1923, en toonden zich in veel opzichten als tegenpolen van hun voorgangers. Van het kinderloze echtpaar bestaat geen zelfstandig archief en zij dreigden in de vergetelheid te raken als bewoners van Ter Horst.⁴

Erfstukken als basis

De gekozen vijf bewoners hebben in Loenen opmerkelijke, tastbare of zichtbare herinneringen nagelaten. Daarvan belichten we hier in het bijzonder binnen Kasteel Ter Horst de monumentale schouw en de tegeltableaus, en buiten het huis de omringende tuin naar een ontwerp van Leonard A. Springer. Verder de gedenksteen in de voormalige Hervormde pastorie, en binnen de Protestantse kerk de Hackfort-familiegrafkelder en een rouwbord. Vrij onbekend is het album amicorum (vriendenboek) van Gerhardt Hackfort uit zijn studententijd. Het boekje uit 1571 kwam pas in 1992 via een veiling in de publiciteit en werd opgenomen in de Bijzondere collectie van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Deze erfstukken vormden de basis van waaruit vijf levensschetsen konden worden opgesteld, de een gedetailleerder dan de ander, en soms met open plekken. Zo veel mogelijk is gezocht naar het persoonlijk functioneren in de gemeenschappen van Loenen en Zilven. De schetsen zijn dus geen complete biografieën, maar vormen meer structuren waarbinnen gegevens over Ter Horst, Loenen en Zilven en de sporen zelf tegen de achtergrond van hun tijd een plaats konden krijgen. Vandaar de ruime aandacht voor elk erfstuk op zich.

Het tweede punt betreft de overlijdensdatum. Als jaar wordt hier gegeven 1585, een datum liggend vóór zijn verkiezingsjaar, terwijl de grafsteen in de Grote Kerk duidelijk 1595 als sterfjaar vermeldt. Dat sluit beter aan bij de werkzaamheden van Gerhard Hackfort als belastinginnehmer en holtrichter én de getuigenverklaring van Arnt Janssen Ruijmers in 1641. Ook de aangegeven maand maart is afwijkend. Gerhard stierf op 16 oktober 1595. Kortom, de schrijver heeft zich vergist, en vermoedelijk horen de gegevens bij een andere overleden Claesbroeder. De vergissing in deze oude, primaire bron heeft helaas doorgewerkt in latere publicaties, waaronder het veel gebruikte Kwartierstatenboek van Veluwe van baron d'Ablaing van Giessenburg.

INTERMEZZO

Religieus erfgoed

In het voorgaande is zij meermalen genoemd: Christina Hackfort, dochter van Wijnand Hackfort en zuster van Gerhard. Haar naam is verbonden met twee bijzondere miskelken. De een bevond zich tot voor kort in Arnhem in het Museum Schatkamer van Sint Walburgis en de ander wordt bewaard in Loenen Veluwe als eigendom van de R.-K. parochie aldaar.¹⁵³ In 2015 was er een primeur. Voor het eerst waren beide samen te zien in een speciaal aan deze kelken gewijde tentoonstelling in de St. Walburgis.

De kelk uit de Schatkamer kreeg de naam Hackfortkelk, omdat deze in 1615 was geschonken door Christina Hackfort ter nagedachtenis aan haar op 17 februari 1615 overleden echtgenoot Cornelis van Sallandt. Op de voet van de verguld zilveren kelk staat hun wapen met heraldisch rechts een klimmende, omgewende ram (het wapen Van Sallandt) en heraldisch links boven een dwarsbalk twee Franse lelies en eronder een Franse lelie (het wapen Hackfort). Onder de voet is met enige moeite de gesleten tekst te lezen:

+ CRISTY(N)+(H)ACKFORT+WE(D)+VAN+CORNELYS+ZAELLANT+
(A)RNHEM+

Op grond van stijlkenmerken dateert men de voet en stam uit de vijftiende/ begin zestiende eeuw en de cuppa (kelk) uit de negentiende eeuw (zie de literatuurlijst). Mogelijk heeft weduwe Christina in 1615, gelet op de gesloten rooms-katholieke kerken, een oudere miskelk kunnen kopen, en opdracht gegeven aan een zilver-smid om op de bovenkant van de voet hun wapen en aan de onderkant een tekst te

graveren. De kelk schonk zij waarschijnlijk aan de St. Nicolai Broederschap, waar haar familie al generaties lang nauwe banden mee had, en waar binnenskamers missen werden opgedragen. In 1812 kwam de kelk bij de St. Walburgiskerk. De eveneens verguld zilveren miskelk uit Loenen is mogelijk vervaardigd in Utrecht, in 1620 of 1622. Door latere restauraties zijn de keuren helaas onduidelijk geworden. Ook deze kelk draagt op de voet het gedeelde wapen Sallandt-Hackfort omgeven door een lauwerkrans. Onder de voet is nog net leesbaar:

BIDT VOOR DE ZIEL VON (?) IOFFROUW ... LINA HACVOORT (BA)
LLVE VAN ZALLANT

Christina Hackfort overleed op 25 maart 1623. Gebaseerd op een mogelijk Utrechtse herkomst kan deze miskelk een laatste eerbetoon zijn geweest van de zuster aan wie de overledene zoveel brieven had geschreven: Aleyt Hackfort. De kelk zal eerst in de familiekring zijn gebruikt op Ter Horst, wanneer een rondreizende priester daar missen opdroeg, en vanaf 1792 in de nieuwgebouwde schuilkapel bij het Huis. Na de sluiting van de kapel in 1850 schonk baronesse Hacfort tot ter Horst de miskelk aan de toen gestichte R.-K. parochie St. Antonius Abt in Loenen Veluwe.

Christina en Aleyt Hackfort: aan deze vrouwen danken wij twee miskelken. Ook zij woonden eens op Kasteel Ter Horst.

Links: afb. 3.35
Miskelk, 15e / 16e en 19e
eeuw (verblijfplaats
onbekend, foto NN)

Rechts afb. 3.36
Miskelk, 1620 of 1622
(R.-K. parochie Loenen
Veluwe, foto CC)

Afb. 4.9 Ned. Herv. Kerk in Loenen met muur rondom kerkhof. Achter de boom het schooltje, rechts achter de oude wheme en rechts voor een deel van herberg De Kapel. Anoniem, 1909 (Prot. Gem. Loenen Vel.)

De tweede klok, een doodsklok

De aanschaf van een tweede klok in 1651 kan zijn ingegeven door de groeiende aandacht voor de dood, vergelijkbaar met de opkomst van rouwborden.

Was iemand gestorven, dan kon door het luiden van de grotere klok, met een zwaarder geluid en groter bereik, dat bericht aan de bevolking worden doorgegeven. Dit zogenaamde overluiden is nog steeds een gebruik in Loenen. Hoe de luid-traditie hier in het verleden precies is geweest, is niet bekend. Wel, dat het inkomen opleverde voor de koster. Voor het luiden voor een overledene boven de twaalf jaar ontving hij één gulden, voor een dode beneden de twaalf jaar een halve gulden. Luidde hij twee klokken tegelijk, dan was er feest.

Deze keer liet de erholtrichter zijn eigen naam op de 1000 kilo zware klok gieten: 'Joncker Olivier Hackfort Heer ter Horst neffens de andere Geerfden van Loenerbosch hebben my doen giten * Dese kloec die is gegoeten gesmolten in het vier door Johan Peter en Henrick van Trier ANNO 1651'.

Bijzettingen in de familiegrafkelder

Na Reijnder en Hendrick Hackfort volgden in 1665 de bijzettingen van eerst Elisabeth van Lanscroon op 10 mei en later in het jaar van haar echtgenoot Jacob Hackfort, de jongste broer van Olivier. Zowel van Elisabeth als van Jacob hing een rouwbord in de Kapel. Opdat men in Arnhem de nazaat van de vroegere burgemeestersfamilie niet zou vergeten, kreeg Jacob Hackfort ook een rouwkas in de Grote Kerk in Arnhem, met daarop zijn wapenuitrusting en vaandels en een korte toelichting wie hij was geweest.¹⁶⁶

‘Obiit 15 Octob^r 1665

Den Weled. Jacob Hacfort in leven Capetijn Luitenant van
een compageni Curassiers ten dienste deser Landen,
is tot s’Hertogen-bos gestorven, en tot Loenen begraven.’

Waarschijnlijk hing de kas dicht bij de grafkelder van de familie.

← twee vaandels

← wapenrok tussen
twee wapens

← helm met helmteken
tussen twee sporen

Afb. 4.10 Aftekening rouwkas
Jacob Hackfort in de Grote Kerk
te Arnhem, 18^e eeuw
(GA 2225-594 fol. 83)

Afb. 4.20 Begrafenisstoet voor de St. Bavokerk in Haarlem, J. v.d. Velde 1628 (RM RP-P-1898-A-205)

Rouwborden zijn vooral tussen 1600 en 1800 in zwang geweest. Ze kunnen vanuit verschillende motieven zijn opgehangen: vanuit geloofsovertuiging, uit pronkzucht en misschien ook wel als stille uiting van macht. Het valt op, dat het gebruik toenam na het verbod op de openbare uitoefening van de rooms-katholieke godsdienst in 1580. In die leer blijft men ook ná het overlijden bidden voor het zielenheil van overledenen en voor hen missen opdragen. Door het niet meer hebben van eigen kerken werd deze praktijk ernstig belemmerd en de overledenen zouden kunnen worden vergeten. De door de protestanten overgenomen kerken bleven echter de begraafplaats voor de hogere klasse, ook voor rooms-katholieken. Door middel van rouwborden konden deze gelovigen de herinnering levend houden aan hun daar begraven voorouders. Voor protestanten was de dood een overgang naar eeuwig leven en was er na de begrafenis geen liturgische aandacht meer voor overledenen. Toch namen zij geleidelijk het gebruik over. In Groningen verboden de burgemeesters echter het ophangen van rouwborden in protestantse kerken. Pronkzucht was een ander motief. Naarmate het bezit en rijkdom van de burgerij toenamen, werden de borden groter en kleuriger en voorzien van sierlijke gebeeldhouwde omlijstingen en meer vergulde elementen. Ook metalen als ijzer en lood werden toegepast, zoals op het bord van Olivier Hackfort, die overleed in 1730 (bord 8).

In de kapel in Loenen kan de factor macht een rol hebben gespeeld. In het gebouw kwamen na 1595 aanvankelijk alleen de geërfden van Loenerbosch bijeen voor hun jaarlijkse holtspaken. Maar vanaf ca. 1625 gebruikten de Hervormden dezelfde ruimte voor hun kerkdiensten, in het begin alleen op zondag, later ook op woensdag en vrijdag. De eerste rouwborden verschenen in de kapel in 1665, juist in een periode dat de rooms-katholieke Hackforts verwickeld waren in een langdurig proces met andere (protestantse) geërfden, en er bovendien spanningen waren in de verhouding tussen de erfholtrichter en de Hervormden over financiële zaken. Met een toenemend aantal rouwborden en een grote grafkelder in de kleine ruimte was de familie Hackfort daar steeds prominenter aanwezig. Hoe zou het voor de Hervormde geloofsgroep zijn geweest om bij elke kerkdienst zo te worden geconfronteerd met haar theologische tegenstanders?

Hoe het ook zij, het rouwbord van Elisabeth Maria Hackfort herinnert aan de geschiedenis van de *hele* Loenense gemeenschap. Daarom is de terugkeer een waardevolle verrijking van het historische erfgoed in het dorp. In de gemeente Apeldoorn is dit rouwbord nu het enige dat is overgebleven van de vele die er in haar kerken en kapellen hebben gehangen.

Het rouwbord met loden versiering

Het paneel met het Hackfortwapen, dat in 2014 opdook op een veiling, draagt een gewoon schild tussen twee keer acht kwartieren. Het verwijst naar Olivier Hackfort, de oudste zoon van bovengenoemde Elisabeth Maria Hackfort en haar man Alard Hackfort. Hij overleed in 1730, bijna zestig jaar oud. De vraagprijs bedroeg € 4000,-. Volgens de gegevens had het grote en zware paneel een afmeting van 141 cm x 167 cm en door de loden versieringen een gewicht van 90 kilo. Vier jaar later werd het na een bescheiden restauratie voor ruim € 8000,- in Haarlem doorverkocht aan een onbekende koper, vermoedelijk in Amerika.

Afb. 4.21 Rouwbord van Olivier Hackfort (1670-1730) met versieringen in lood (verblijfplaats onbekend, foto W. van Workum 2018)

Afb. 5.13 Tableau 't Slot Hulkestein tot Niekercken' in 1517 (Stichting Oud-Nijkerk, foto CC)

Afb. 5.14 Kasteel Rosande (bij Renkum) eerste helft 18^e eeuw (GA 1505-S267-1904-0001)

De productie

Op grond van kleurgebruik, penseelvoering en een speciale nummering op de achterkant van de tegels is een aantal tableaux herkend als een product van de Faience- en Tegelfabriek „Westraven” te Utrecht.²¹⁹ Omdat bij andere die achterkant niet zichtbaar was te maken door in metseling, gelijmd karton of gespijkerd hout, kon daarvan de fabrikant niet met zekerheid worden vastgesteld. Elk werk lijkt te zijn ontstaan uit de samenwerking van een ervaren schilder, die de voorstelling op de achtergrond voor zijn rekening nam, en een leerling die zijn best mocht doen op de tekst en jaartallen. Wat niet altijd goed lukte. Een mengeling van lettertypes en een minder goede vlakverdeling waren het gevolg. Een enkele keer vergat hij een letter, zoals bij het tableau in het Tegelmuseum. Dat maakt het twijfelachtig of de tableaux producten uit de bloeiperiode van ‘Westraven’ zijn, mogelijk dateren ze uit de jaren na 1915 toen de tegelfabriek een doorstart moest maken zonder ervaren tegelschilders.

De man achter het project

De opdrachtgever voor de tegeltaleaus blijkt aannemer Aart van Coeverden in Nijkerk te zijn geweest. Tussen ca. 1900 en 1925 was hij met zijn bouwmaterialenhandel gevestigd aan de Oosterstraat (later Vetkamp geheten). Dat werd duidelijk door een prentbriefkaart van Kasteel ter Horst, die door hem was beschreven en rond 2008 via internet te koop werd aangeboden (zie afb. 5.15 a en b). Zijn voorname was ook van Kasteel ter Horst in Loenen een tegeltaleau te laten maken. Op een prentbriefkaart van het gebouw, uitgegeven vóór 1904, verried hij zijn werkwijze. Hij schreef hij op de adreszijde:

‘M. Gelieve ook dit kasteel op zes tegels in blauw en paarsch met het jaartal eronder tot proef voor mij te maken, maar het kasteel moet force voorkomen, minstens een tegel van 13 cm breed, en hoogte na verhouding. V. Coeverden.’

De gedrukte tekst op de voorzijde ‘Kasteel Ter Horst Loenen’ had Van Coeverden gewijzigd in ‘Kasteel de Horst tot Loenen A^o 1640’. Het zouden tableaux zijn geworden met een drievoudige historische misleiding: de benaming ‘Kasteel ter Horst’ kwam pas na 1900 in gebruik, het neoclassicistische front van het huis dateert van rond 1800, en de stichting van het gebouw moeten we zoeken in de vijftiende of zestiende eeuw. Ook hier is het jaar 1640 uit de lucht gegrepen, het is niet te herleiden tot een speciale gebeurtenis in de geschiedenis van Ter Horst of zijn bewoners. Het is niet bekend of deze tableaux met Ter Horst in blauw en paars ook werkelijk in omloop zijn gekomen.

‘Van den weg af gezien is het open voorplein met den stelselmatig goed-gevolgden Le-Nôtre-tuin-aanleg van heerlijke werking op den voorbijganger. Tusschen zwaar geboomte treedt men uit, ter brugge op, die den straatweg met den open voorhof verbindt.

Gelijk een reusachtig groen kleed ligt het keurige grasperk uit, en bloembedden, gelijk machtige borduurpatronen, zijn er op aangebracht aan de buitenzijde. Langs de grindpaden staan, gelijk vroolijke wachters, de waaierplanten in lange reeksen, en een tweetal zware laurieren flankeren den toegang der tweede brug, die onmiddellijk aan het hooge gevelbordes grenst.’

Afb. 5.19 Het voorplein in 1913 (foto C. Steenbergh, in: BUITEN mei 1913)

De foto van C. Steenbergh geeft een indruk van hoe de reling op de grote brug wat naar binnen was geplaatst. Daardoor ontstond er aan de buitenkant ruimte voor twee lange rijen bloembakken. Alsof de tuin doorliep tot het huis.

Geheel nieuw was de verlichting bij de kleine brug. Twee gas- of petroleumlantaarns konden de koetsiers nu bijlichten op hun weg over het 's avonds vaak stikdonkere terrein.

De wandeltuin

Toen de twee eerder genoemde heren in 1913 door de achtertuin wandelden, was hun gewaarwording:

‘In den keurig aangelegden tuin loopen we langs de strakke, zuiver afgehoekte hagen van de buxus, massief als vestingmuren; gelijk fijne kleine torenspitsen worden ze geflankeerd door de keurige tuya's. Voorts treft men er palmbomen

en laurieren van allerhande snit en grootte. De bloemperken liggen er als kostelijke oostersche lapjes tusschen, en fonkelen van zoete en helle kleuren in de geestige overgangen.

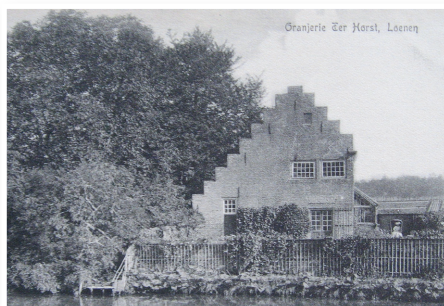
Afb. 5.20 De acht taxusbomen uitgegroeid tot een 'tuinkamer', 2001 (foto CC)

De stervormige padenstructuur in de achtertuin is anno 2024 alleen nog te herkennen aan de acht hoog uitgegroeide taxusstruiken, die eens de hoeken van de perken markeerden. In de loop van honderd jaar zijn ze uitgegroeid tot een aparte 'tuinkamer' midden op een grasveld.

Ook de 'Schapenkophortensia' in het tuinplan van Springer is nog aanwezig. Staande onder de rond 1940 geplante hoge tulpenboom geeft deze met zijn grote naar-rose-verbloeiende bloempluimen nog steeds kleur aan de herfsttuin van Ter Horst.²²¹

De tuin bij de oranjerie

Een van de prentbriefkaarten in het archief van de architect Springer is een gezicht op de oranjerie. In de besloten tuin ernaast zit op het terras een dame met witte hoed (misschien de barones?) in een rieten stoel en over haar hoofd heen kijkt men in een open landschap. De raampartijen van de oranjerie zijn op de kaart nog gelijk aan die welke P.A. Schipperus in 1888 tekende op een van zijn wandelingen met J. Craandijk door Nederland.

Afb. 5.21 Oranjerie in 1912 (Kroeseklaas nr. 8147)

Afb. 5.22 Oranjerie/theehuis in 1913 (foto Schnabel, uit BUITEN mei 1914)